

I. Viktorová: Od sedmi do jedenácti: Jak děti mladšího školního věku píše literaturu. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2008. Dizertační práce.

Oponentský posudok

Predmet výskumu a ciele dizertačnej práce

Predmetom výskumu predloženej dizertácie je vývin literárnej tvorby detí mladšieho školského veku, pričom v centre pozornosti je najmä spontánna – nepovinná mimoškolská písomná produkcia. Práca je výsledkom niekoľkoročného vedeckého bádania autorky, opiera sa o bohatý empirický materiál, získaný dlhodobým longitudinálnym skúmaním špecifického kultúrneho priestoru – autentického prostredia súčasnej školy. Súčasťou tohoto výskumného terénu je však kultúra v širokom zmysle slova, v hre je neustále široká škála kultúrnych vplyvov, s ktorými sa deti mladšieho školského veku stretávajú. Popri literatúre a literárnych tradíciách aj vplyvov ďalších médií, vrátane každodenných sociálnych, situačných i didaktických praktík školy, v ich zámernom – kurikulárnom, ale najmä skrytom – mimokurikulárnom pôsobení. Presnejšie povedané, práve odкрývanie týchto vplyvov, identifikácia, bohatá deskripcia, dokumentácia a ilustrácia, ale tiež snaha o ich objasnenie a teoretické ukotvenie, sú najvýznamnejšie z cieľov i prínosov predloženej dizertačnej práce.

Aktuálnosť zvolenej témy

V kontexte súčasného vedeckého poznania i praxe vzdelávania ide o mimoriadne vzácnu a aktuálnu tému. Dovolím si dokonca povedať, že v súvislosti so súčasnou živou diskusiou odbornej verejnosti reagujúcou na „edukometrické štúdie“ a analýzy výsledkov vzdelávania, realizované v rámci medzinárodných evaluačných projektov čitateľskej gramotnosti (PIRLS, PISA), prichádza táto štúdia v pravý čas. Okrem toho, že odhaľuje úplne iný pohľad a možnosti kvalitatívneho skúmania, k diskusii o otázkach merania čitateľskej gramotnosti, polemikám spochybňujúcim konštruktívnu validitu používaných nástrojov jej hodnotenia (Dohn, 2007 a i.), prispieva najmä tým, že poukazuje na jeden z podstatne spoľahlivejších ukazovateľov gramotnosti – gramotnosť pisateľskú. V histórii skúmania týchto otázok bolo vždy prvoradým predmetom záujmu čítanie, písanie a písomnej produkcii sa venovalo minimum pozornosti (ak nepočítame problematiku jeho špecifických porúch). Predložená práca veľmi dobre dokumentuje, že to možno malo byť naopak, že gramotnosť v jej súčasnom i tradičnom ponímaní pravdepodobne omnoho lepšie reprezentujú pisateľské kompetencie človeka, jeho vlastná písomná produkcia a tvorba (najmä ak máme na zreteli jej funkčnosť a sociálnu a kultúrnu ukotvenosť). Že v konečnom dôsledku je práve písanie, t.j. aktívna a produktívna zložka gramotnosti, bezpečným a validným indikátorom miery zvládania či používania tej čitateľskej. Takýto „obrat k písaniu“ nastáva (podľa Carlisle, Johnson, 1996) asi v polovici 90-tych rokov minulého storočia, okrem narastajúceho záujmu prináša i zmeny výskumných pohľadov a paradigiem, smerom k interdisciplinárnemu, kvalitatívnemu, kultúrno-etnografickému (a i.) skúmaniu písania. Na tieto trendy Viktorová nadväzuje, predovšetkým ich však rozvíja, posúva a obohacuje o nové témy a hľadiská.

Vývinovo-psychologické hľadisko, z ktorého autorka ku skúmaniu písomnej produkcie pristupuje, pokladám za ďalšiu mimoriadne vzácnu skutočnosť, vzhľadom na to, že o tejto oblasti vývinu nenachádzame v podstate žiadne systematické poznatky (čo je napr. v porovnaní s vývinom detskej kresby či iných produktov činnosti až zarážajúce). V tomto smere a aj vzhľadom na metodologický prístup, ktorý autorka zvolila (longitudinálna metóda, kvalitatívny etnografický prístup, participačné pozorovanie, atď.), možno prácu Viktorovej

celkom zodpovedne označiť za priekopnícku. Ak som vyššie spomínala nadväznosť na súčasné trendy (...), treba povedať, že Viktorová vo svojej práci vychádza a nadväzuje predovšetkým na významné trendy a tradície vývinovej psychológie ako takej. Medzi ne nesporne patrí aj Gesselova škola vývinovej psychológie, ktorou sa inšpirovala okrem iného aj pri výbere postupov prezentácie empirického materiálu, na základe čoho štruktúruje a tematizuje text dizertačnej práce.

Obsah a prínos dizertačnej práce

V prvej časti práce autorka „predstavuje“ literárnu produkciu detí. Za týmto skromným názvom sa však skrýva podrobná analýza, deskripcia a systematizácia získaného empirického materiálu. Písomné produkty detí sú triedené a usporiadané podľa viacerých kritérií, neškolské (ktoré tvoria väčšinu) a školské texty sa prezentujú podľa charakteru a výskytu pozdĺž sledovaného vekového kontinua (1.- 5. ročník ZŠ). Raná produkcia (vrátane predškolskej) sa vyznačuje väčšími útvarmi (knihy, časopisy, noviny), cez neskoršie denníky a pamätníky, smerom k básničkám a literárnym textom. V rámci školskej produkcie sledujeme vývin čitateľských reflexií (zápisov do čitateľských denníkov) a slohových prác. Systematickú prácu s empirickým materiálom uzatvára autorka zhrnutím identifikovaných vývinových charakteristík a hlavných vývinových úloh jednotlivých etáp sledovaného vývinového obdobia. Obraz, ktorý takto vzniká je veľmi živý a plastický a z hľadiska poznania vývinu dieťaťa a mladšieho školského veku unikátny.

Významným vedľajším produktom tejto časti práce je, že autorka nad empirickým materiálom „nahlas“ premýšľa, čím predznamenáva otázky a témy, ktoré sa z jeho analýzy vynorili a ktoré budú predmetom ďalšieho a hlbšieho teoretického štúdia.

„Bližšie oboznámenie s literárnymi textami detí“, ktoré tvorí druhú časť práce, spočíva v autorkinom hľadaní a prezentovaní viacerých nosných teoretických konceptov, cez ktoré a s pomocou ktorých získaný empirický materiál – dokumentujúci vývin literárnej produkcie – ďalej podrobnejšie tematizuje, interpretuje a vysvetľuje. Na jednej strane objasňuje podmienky a mechanizmy, ktoré majú v tomto vývine určujúci význam, na druhej strane, na vlastnom empirickom materiály ilustruje a dokumentuje plauzibilitnosť teoretických konceptov, s ktorými pracuje. Okrem samotných literárnych produktov tu zjavne zúročuje bohaté skúsenosti a dáta získané dlhodobou účasťou a pozorovaním kultúrneho diania v prostredí školskej triedy.

Na ilustráciu sa aspoň výberovo dotknem niekoľkých otázok a tém, ktoré pokladám za významné a obzvlášť prínosné. Zaujímavé sú napríklad hneď prvé tri ukážky, reprezentujúce tri odlišné vývinové varianty „kultúrnej inšpirácie“ literárnymi predlohami (od intuitívnej, cez konkrétnu až po variabilnú – zmiešanú inšpiráciu kombináciou viacerých zdrojov). Na tomto príklade (ale aj odkazmi na viaceré významné antropologické a lingvistické štúdie, napr. Goodyho, Lottmana, a tiež M. Kučery) veľmi plasticky ukazuje, že literárna tvorba detí mladšieho školského veku nie je ani tak o tvorivosti, ale o narábaní s kultúrnymi vzormi, či aktívnom „dialógu so skripturálnou kultúrou“, že nosným konceptom socializácie a utvárania gramotnosti jedinca je koncept transmisie kultúry. Koncept, ktorý v sebe nesie – okrem mechanizmov jej uchovávaní a reprodukcie, predovšetkým potenciál rozvoja a kultúrnej produkcie (organizácie, diferenciacie či kultivácie a tiež „disciplinácie“), tak v rovine spoločenského (či kultúrno-historického), ako aj individuálneho ontogenetického vývinu.

Naznačená úvaha o možných paralelách kultúrno-antropologického a ontogenetického hľadiska skúmania kultúrnej transmisie vo vývine skriptuality sa explicitnejšie rozvíja aj v záverečnej stati, prostredníctvom analýzy vzťahu a vzájomného pôsobenia, presnejšie - prenosov medzi skripturálnou a orálnou kultúrou. Tento vzťah, ako autorka ukazuje, nie je

jednosmerný, ale obojstranný a recipročný. Nevyvíja sa jednoducho od primárnej orality smerom k sekundárnej skriptualite, resp. neprebíha bez reziduí. Písomnou produkciou detí mladšieho i staršieho školského veku dokumentuje, že tieto reziduá – prvky orálnej kultúry, podobné typickým znakom písomnej produkcie orálnych kultúr, sú nielen frekventovanými, mimoriadne pestrými a rozmanitými, ale predovšetkým aj funkčnými prostriedkami ich literárnej tvorby. V rámci napodobňovania rôznych kultúrnych modelov je tu bohato zastúpená široká paleta prvkov folklóru, a popri ňom ešte mnohých ďalších špecifických znakov orality (ustálené formuly, stereotypnosť, opakovanie, asociatívnosť, redundancia, a pod.), ktoré predstavujú jednu z významných charakteristík písomnej produkcie detí mladšieho školského veku.

Reciprocita tohoto vzťahu spočíva na jednej strane v špecifických funkciách skriptuality, od normatívnej, „disciplinárnej“ a socializačnej až po kognitívno-rozvojovú (počnúc špecifickými kognitívnymi operáciami, cez štruktúry myslenia, späť k verbálnemu vyjadrovaniu), na druhej strane v prístupnosti, zrozumiteľnosti a príťažlivosti orality, ktorá vývin skriptuality inšpiruje, motivuje a uľahčuje.

Z celého radu ďalších relevantných teoretických konceptov, ktoré autorka pri výklade a interpretácii zozbieranej literárnej produkcie zvažuje a empiricky osvedčuje treba spomenúť aspoň niektoré. Okrem napr. Bearsovej konceptu „intertextuality“ poukazuje aj na - rovnako zásadný - explanačný význam Millerovej teórie „novej rétoriky“, t.j. rozhodujúci vplyv sociálneho kontextu (sociálnych situácií a aktivít) ako nezastupiteľného zdroja vývinu a diferenciacie textových žánrov, resp. písomnej produkcie ako takej. Práve toto „kultúrne pole“ - „kultúrne dianie“ v detskej skupine je po celý čas v centre pozornosti autorky. Spoločné hry, experimentovanie, kolovanie a výmena písomností, nápodoba a mnohé ďalšie sociálne aktivity tu jednak odкрýva, a súčasne s tým ukazuje, ako sa táto „kolektívna tvorba“, „inšpirácia kolektívom“ či „sociálna hra s textami a rozličnými žánrami“ odráža – najmä v počiatkových etapách (7-10 rokov) na vlastnej literárnej produkcii detí, ako ich postupne senzitivizuje voči školou ponúkaným konvenčným žánrom a druhom textov, ako sa neskôr interiorizuje a zúročuje v ich samostatnej kompozícii (10-12 rokov).

Žánrom a ich vývinu venuje autorka osobitnú pozornosť a pomerne rozsiahlu stať. Okrem systematizácie získaného materiálu z tohto hľadiska, sleduje aj procesúalnu stránku ich vzniku a tvorby, t.j. stratégie a postupy, ktoré deti v jednotlivých etapách vývinu uplatňujú (počnúc odpisovaním a napodobňovaním formálnych charakteristík textov, cez ich selekciu smerom k vlastnej kompozícii obsahu a konvenčnému žánru). Na získanom empirickom materiály - okrem iného - veľmi presvedčivo dokumentuje, ako rozpoznávanie žánrov, spolu so samotným autorstvom – („pisateľstvom“) – zvyšuje citlivosť a vnímavosť detí voči textom ako takým (textom iných autorov), čo zásadným spôsobom prispieva k formovaniu „role čitateľa“, čitateľskej gramotnosti a vyspelosti.

Súhrn prínosov

Predložená dizertačná práca je výsledkom metodologicky náročného a vzhľadom na jej vedecký prínos a aktuálnosť i mimoriadne významného projektu sledovania vývinu písomnej literárnej produkcie detí mladšieho školského veku, ako jedného z rozhodujúcich činiteľov i ukazovateľov vývinu gramotnosti. Empirická a teoretická práca, ktorú autorka v rámci tohoto projektu odviedla, prináša celý rad unikátnych zistení a poznatkov:

- o vývinovom priebehu, charakteristikách, úlohách a medzníkoch tohoto procesu, skupinových aj individuálnych stratégiách a postupoch.... (atď), ako výsledku deskripcie bohatého a vzácneho empirického materiálu

- o podmienkach, inšpiračných zdrojoch či mechanizmoch tohoto vývinu, o sociálnej a kultúrno-transmisívnej povahe tohoto procesu, jeho socializačnom a psychologickom význame... (atď.), ako výsledku relevantnej teoretizácie a interpretácie
- o mnohých významných aspektoch (zámerného či nezámerného) pôsobenia edukačného prostredia školskej kultúry, ako výsledku jeho dlhodobého zúčastneného pozorovania

Aj keď autorka svoje zistenia nedotahuje do podoby prípadných pedagogických dôsledkov či didaktických odporúčaní, mnohé z teoretických konceptov podopreté jej empirickými dátami sú didakticky uchopiteľné a použiteľné. Popri tom všetkom zanecháva stopu v podobe nedopovedaných otázok, ktoré môžu byť inšpiráciou ďalšieho bádania.

Podnety a pripomienky

K takýmto naznačeným a nedopovedaným otázkam patrí napr. otázka motivácie, možností jej zámerného didaktického usmerňovania. Poznatky o inšpiračných zdrojoch, ktoré identifikuje, psychologických a sociálnych mechanizmoch, ktoré odhaľuje by ju k takémuto – explicitnejšiemu formulovaniu praktických pedagogických dôsledkov určite oprávňovali.

V súvislosti s tým sa ponúka i otázka narastajúcich individuálnych rozdielov – resp. ich príčin a pozadia, ktoré ponecháva nepovšimnuté. Osobne by som teda uvítala viac odkazov k projektovaniu školského vzdelávania už aj preto, že špecifiká formálneho školského pôsobenia v súčasnom primárnom vzdelávaní v ČR zostali tiež tak trochu v ústraní. To je však - vzhľadom na zámer a ciele tejto práce (orientáciu na „mimoškolskú“ produkciu) pochopiteľné.

Pokiaľ ide o formálnu stránku práce, zodpovedajúco kvalitatívnemu metodologickému prístupu je štylizovaná veľmi prístupným (a „čtivým“) naratívnym štýlom, ktorý má charakter uvoľneného a zasväteného rozprávania, čo je najmä v kombinácii s prezentovaným empirickým materiálom primerané a pútavé. Text práce je však miestami poznačený prvkami „orality“, v zmysle občasnej „skripturálnej“ nedisciplinovanosti (v podobe viacerých, aj keď drobných syntakticko-štylistických nepresností), čo však neohrozuje kvalitu obsahu.

Záver:

Predložená dizertačná práca rieši aktuálnu tému, originálnym a metodologicky náročným spôsobom, ktorý prináša množstvo jedinečných zistení a výsledkov. Autorka PhDr. Ida Viktorová v nej jednoznačne preukázala svoju odbornú a vedecko-výskumnú erudíciu a skúsenosť v oblasti viacerých vedných disciplín (osobitne vývinovej a pedagogickej psychológie, metodológie kultúrnej etnografie či teórie literatúry), k rozvoju ktorých svojím poznaním významne prispela úspešnou realizáciou cieľov svojej dizertačnej práce. Domnievam sa, že práca je svojou úrovňou – kvalitou spracovania a vedeckým prínosom vysoko nadštandardná, jednoznačne však spĺňa požiadavky kladené na tento typ odborného spisu. Odporúčam ju predložiť k obhajobe a po jej úspešnom ukončení udeliť autorke vedecko-akademický titul PhD. v odbore pedagogická psychológia.

V Bratislave, 14.4.2008

Doc. PhDr. Oľga Zápotočná, CSc.